Српска теологија данас 2010 (28–29. мај 2010)
Београд: Православни богословски факултет, 2011, 326–337

Владимир Вукашиновић

Православни богословски факултет, Београд

Литургијско издаваштво епископа Хризостома Столића

Сажетак: У овом тексту дат је приказ целокупног литургијског издаваштва епископа Хризостома Столића. Уједно је указано на основне богословске и редакторске принципе којима се он руководио у свом раду. Показан је и његов значај за формирање и развој литургијског препорода који се почео одвијати у Српској Цркви током последње четвртине 20. столећа.

Кључне речи: литургија, литургијски препород, минеј, чиновник, јеванђеље, апостол, Св. јаков, Св. Марко, Апостолске установе, Хризостом Столић.

„Захвални смо Богу и светом Јакову,
што је овај наш вишегодишњи труд крунисан објављивањем,
с препоруком да га *љубитељи литургијског живота употребљавају*
и нас се молитвено сећају“[1]

Епископ Хризостом

Свако озбиљно истраживање литургијске теологије СПЦ током друге половине 20. и прве декаде 21. столећа немогуће је обавити а да се при томе у обзир не узме издавачки, преводилачки и приређивачки подухват Епископа Хризостома Столића.[2] Било да је објављивао богослужбене књиге разних намена и профила, било да је публиковао богословску литературу — првенствено на пољу литургике, Владика Хризостом није само антиципирао и пратио него је и на својеврсан начин *омогућавао* јављање и процват литургијског препорода који је украшавао и краси нашу Помесну Цркву током поменутог временског периода.

Истраживање целокупног корпуса књига, студија и приручника које је он објавио превазилази наше амбиције. Намеравамо да у свом раду осветлимо само један аспект владикиног издаваштва - литургијске, богослужбене, књиге. Остале, бројне и занимљиве, остављамо другим истраживачима. Из тог ширег круга тема и проблема, у овом раду, бавићемо се искључиво *литургијарима* — књигама у којима су објављени поретци светих литургија. Кратак и информативан увод у наше излагање биће биографија и литургијско-богослужбена библиографија Владике Хризостома.

1. Биографија Хризостома Столића

Епископ Хризостом (Столић) рођен је 1939. године у Руми, где је завршио основну и средњу школу. По завршетку средње школе одлази у манастир Дечане, где га је

[1] Литургија Пређеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (среда четврте недеље великог поста), Вршац 1996, 73 — у даљем тексту ЛПДСЈ.

[2] Посебан извор за наше истраживање представља *Разговор са Епископом Хризостомом* који смо обавили 15. маја 2010. године у Епископској резиденцији у манастиру Жичи. Сва навођења из овог извора обележена су напоменом — *Интервју.*

замонашио и рукоположио у чин јерођакона и јеромонаха епископ рашкопризренски Павле. Убрзо после тога одлази у Америку где у руском манастиру Свете Тројице у Џорданвилу завршава теологију. По завршеним студијама одлази у Свету Гору у манастир Хиландар. У Хиландару је провео 19 година. Свети Архијерејски Сабор СПЦ на свом редовном заседању, од 14. до 24. маја 1988. године, у Београду, изабрао је архимандрита Хризостома за епископа западноамеричког. Епископ Хризостом је управљао овом епархијом све до избора за епископа банатског 1992. године. За епископа Жичког изабран је 2003. године.

2. Литургијско-богослужбена библиографија Хризостома Столића

2.1. Минеји

Жички и студенички Минеј — септембар — август, Том 1–12, приредио епископ жички Хризостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, Манастир Жича, Манастир Студеница, 2006.

2. 2. Апостол и Јеванђеља

Апостол — како се чита сваког дана по седмицама, приредио Милан Радовановић; Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2003, 2004 и 2010.

Свето Јеванђеље — како се чита сваког дана по седмицама, приредио Милан Радовановић; Врутци: Манастир Рујан, 2005 и 2008.

2.3. Литургијари

Божанствена Литургија светог апостола Јакова брата Господњег по телу и првог Епископа јерусалимског, припремио и уредио за јерејско свештенодејствовање о. Хризостом Столић Хиландарац, машинопис, Хиландар, 1982.

Божанствена Литургија светог апостола Јакова брата Божијег и првог Епископа јерусалимског, (црквенословенски текст, српске рубрике) припремио и уредио за јерејско свештенослужење о. Хризостом Столић Хиландарац, Хиландарски фонд Богословског факултета СПЦ, Београд 1985.

Божанствена Литургија светог апостола Јакова брата Божијег и првог епископа јерусалимског, Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1992.

ЖЛитургија Прођеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (среда четврте недеље великог поста), Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996.

Литургија Прођеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (Велики понедељак), Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996.

Литургија Прођеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (Велики уторак), Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996.

Литургија Прођеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (Велика среда), Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1996.

Божанска литургија светога апостола Марка, Вршац : Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1998.

Литургија Апостолских установа, превео и приредио епископ жички Хрисостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2004.

Чиновник архијерејског свештенослужења, приредио епископ жички Хрисостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2006 и 2010.

Чиновник архијерејског свештенослужења за презвитерску и ђаконску употребу, приредио епископ жички Хрисостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2009.

2.4. Остали текстови:

Православни светачник: месецослов светих 1, Септембар-јун, Крагујевац, 1988.
Православни светачник 2, Јул-август, Крагујевац, 1989.
Служба светом оцу Сави Трећем = Служба свѣтаго отца нашего Саввы Третїаго = Office for saint Sava the Third, прев. М. Матејић, Columbus: Ohio state University, 1985.
Обред полагања темеља Цркве, Краљево, 2009.

Поред наведеног треба знати да је Епископ Хризостом учествовао у приређивању новог издања *Зборника* а да сада, по налогу Светог Архијерејског Синода, приређује ново, проширено и исправљено, издање *Србљака*. Такође је превео и *Литургију Светог Григорија Богослова* да би је приближио нашој богословској јавности, не наменивши је богослужбеној употреби. [3]

3. Јаковљева, Јаковљева Прећеосвећена, Маркова и Литургија Апостолских Установа

Ова група литургијара доноси службе антиохијске и александријске литургијске фамилије. Прва књига из овог круга издања коју је објавио епископ Хризостом била је *Божанствена Литургија светог апостола Јакова брата Божијег и првог епископа јерусалимског.* Штампана је у Београду 1985. године. Текстови молитава, химни и јектенија су донесени на црквенословенском а рубрика на српском језику. Приређена је на основу два штампана грчка и једног руског издања као и српског рукописног хиландарског служабника бр. 332 који је, по речима приређивача, био основи текст за приређивање овог издања.[4]

Када смо већ код српских рукописа треба рећи да су најновија истраживања показала да поред поменутог хиландарског списа постоји још рукописа ове службе.[5] Тако, на пример, знамо да је Литургију апостола Јакова превео са грчког језика епископ Партеније Павловић, изабрани Епископ посвећења Архиепископије карловачке и архимандрит Саборне светониколајевске цркве. Димитрије Руварац пише да се у манастиру Фенеку, налазио превод Литургије Светог Апостола Јакова Епископа Партенија, рукопис № 28, који је преписао гргетешки калуђер Вартоломеј:

> Во славу Свјатија Јединосуштнија и животворјашчија и нераздјелимија Троици, Отца и Сина и Свјатаго Духа. Списасја сија божественаја литургиа свјатаго апостола и брата божија Јакова; во обшчежителном монастирје Гергетекје. Ешче тшчанием, настојанием и иждивением пречестњејшаго отца игумена кир Софронија Стефановића збратијеју, јеже списано, и устроена јест монахом Вартоломеем в љето 1780. мца Јулија, дња 25.[6]

Поред овог рукописа, постоје још два, млађа, преписа истог дела. У првом се на очигледан начин указује Партенијева улога. То је рукопис № 716 Музеја СПЦ у Београду:

> Во славу Свјатија, Јединосушчнија и Нераздјељимија Тројици, Отца и Сина и Свјатаго Духа, преписасја сија Божественаја литургија свјатаго апостола и брата Божија Јакова во општежитељном монастирје Хоповје рукоју јеромонаха Митрофана Алкича в љетје

[3] Интервју.
[4] *Божанствена Литургија светог апостола Јакова брата Божијег и првог епископа јерусалимског,* Вршац, 1992. 63 у даљем тексту БЛСЈ. Пре но што је Хиландарски фонд при БФСПЦ објавио ову књигу она је циркулисала у машинописном издању.
[5] Због тога мишљење приређивача да је: „... ова света Литургија била непозната у пракси Српске православне цркве, сем што постоји на српскословенском језику један рукописни служабник из 17. века у манастиру Хиландару“ (БЛСЈ, 62.) не стоји.
[6] В. Вукашиновић, *Српска барокна теологија*, друго исправљено издање, Врњци-Требиње, 2010, 220.

господњем 1830. Сија божественаја литургија преведена бист с греческаго на славјански јазик Партенијем епископом. [7]

Други, крушедолски, препис ове службе из исте, 1830., године, нема напомену о преводу Епископа Партенија, али је реч о истом тексту као и у хоповском рукопису. Служебник се налази у Библиотеци Српске патријаршије ПБР № 158.[8]

Јаковљева литургија ће бити потом преведена на српски говорни језик и објављена у Вршцу 1992. године, седам година након црквенословенског издања. У овом издању нема нема посебних напомена било у виду предговора било поговора. Литургију је превео прота Матеја Матејић. Матејићев превод критиковао је Епископ Атанасије Јевтић назвавши га: „... лошим српском преводу, притом само са словенског.“[9] Владика Атанасије је, напоменимо, поново превео и објавио ову литургију.[10]

Поред пуне службе приписане Апостолу Јакову епископ Хризостом објавио је и Пређеосвећену литургију њему приписану у Вршцу 1996. године. Ову службу превела је са грчког „група преводилаца Епархије банатске“ док је „објашњење свештенорадњи,“ односно рубрике, дао Епископ банатски Хризостом. Издање има пратећи текст *О Литургији Пређеосвећених Дарова Светога Апостола Јакова Брата Божијега и првога епископа Јерусалимскога*.[11] Предложак који су преводиоци имали пред собом било је Фундулисово издање из 1979. године коме су придодате опширне рубрике.[12] Ова служба објављена је у четири свеске[13] јер су њени променљиви делови (међу којима поред библијских читања и химнографских елемената спадају и заамовоне молитве) додавани за сваки дан основној структури ради лакшег сналажења свештеног служитеља. [14]

Две године након тога епископ Хризостом објављује и *Божанску литургију светога апостола Марка* у Вршцу 1998. године Ову литургију превели су на српски језик 1987. године, са Фундулисовог издања из 1977. и старијег руског издања из 1874. године, хиландарски монаси међу којима се тада налазио и Епископ Хризостом. После је прота М. Матејић тај превод „поправио и коначно уобличио“. [15]

Прва књига овог профила, коју је и превео и приредио епископ Хризостом објављена у Епархији жичкој била је *Литургија Апостолских установа* 2004. године. Ова књига, у односу на претходна издања Епископа Хризостома, има неуобичајено много пратећих текстова. Из тога се, претпостављамо, да видети извесна доза опрезности која је пратила њено објављивање. Њој су придодати: Пратећи текст и коментари службе из дела *Собрание древних (старинных христианских восточ-*

[7] В. Вукашиновић, op. cit., 221.
[8] Ibid., 221.
[9] А. Јевтић, Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија 2 — свештенослужење, причешће. заједница богочовечанског Тела Христовог, Београд — Требиње, 2007, 8.
[10] А. Јевтић, op. cit., 11–62.
[11] ЛПДСЈ, 71–73.
[12] ЛПДСЈ, 72.
[13] Поред наведене ту су још и три следеће: Литургија Пређеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (Велики понедељак), Вршац 1996; Литургија Пређеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (Велики уторак), Вршац 1996 и Литургија Пређеосвећених дарова Светога апостола Јакова Брата Божијег (Велика среда), Вршац 1996.
[14] ЛПДСЈ, 73.
[15] *Божанска литургија светога апостола Марка*, Вршац: Епархијски управни одбор Епархије банатске, 1998, 57 — у даљем тексту БЛСМ. Литургију је поново превео и објавио Атанасије Јевтић, А. Јевтић, *Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија 3 — свештенослужење, причешће. заједница богочовечанског Тела Христовог*, Београд-Требиње, 2008, 13–35.

ных и западных) Литургий, пер. и прим. А. Катанского: в 5 т. СПб., 1874–1878;[16] текст исте намене из Фундулисовог издања[17]; тумачење другог правила Трулског васељенског сабора које се односи на ову службу из пера Никодима Милаша[18]; као и превод одговарајући одељака друге књиге Апостолских установа на основу Функовог падерноршког издања из 1905. године.[19] Занимљиво је да приређивач овде није придодао ни један *свој* пратећи текст.

Опрезност при објављивању ове службе произилази из одређене теолошке проблематичности њеног записивача и компилатора чију теологију Фундулис назива „... древном, која би се могла одредити као полуаријанска."[20] Међутим, нешто касније он набројавши низ отачких сведочанства, не претерано срећно одабраних, закључује да она говоре о „... православности тог текста, које су имали Оци заиста осетљиви на догматска питања, што је чињеница коју потврђује и пажљиво испитивање догматског учења у овом тексту."[21]

Са фундулисом се не слаже Атанасије Јевтић који, пишући о Литургији тзв. Апостолских установа, говори да је она дело аријанског компилатора, епископа Јулијана, негде из Антиохије Сиријске из 4. века, и указује на богословску проблематичност њеног садржаја. Том приликом наводи и следеће: „Ово исто мишљење Светог Фотија, додајемо и ми, важи и за тзв. Литургију Апостолских установа (у 8. књизи Установа) што треба да знају они који је преводе и издају код нас, и тиме као да желе да се она и служи у Православној Цркви." [22]

3.1. *Проблем аусторских анахронизама и порекла и настанка светих литургија*

На овом месту треба застати и позабавити се једним феноменом који не карактерише само поменута издања него и приручнике литургике који су били нормативни у временима која су за нама. Преводиоцу и приређивачу ових литургија близак је један *историјски и богословски анахронизам* — он их, по правилу и традицији, приписује апостолима чија имена данас носе. Тако за Јаковљеву литургију каже да је: „... *најстарија*[23] хришћанска литургија коју је својим богонадахнутим устима изрекао свети апостол Јаков."[24] Исто то понавља за Прећеосвећену службу светога Јакова где вели да је „... ова литургија још из апостолских времена" те самим

[16] *Литургија Апостолских установа*, превео и приредио епископ жички Хрисостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2004, 61–75 — у даљем тексту ЛАУ.

[17] ЛАУ, 77–89.

[18] ЛАУ, 99–104

[19] ЛАУ, 91–97.

[20] ЛАУ, 79.

[21] ЛАУ, 81.

[22] А. Јевтић, *Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија* 1 — *свештенослужење, причешће. заједница богочовечанскої Тела Христової*, Београд-Требиње, 2007, ф. 1, стр 82. Питање структуре и садржаја ове Литургије, са прегледом основних претпоставки и предложених решења класичних истраживача као и најновије научне литературе, добро је изложено у: Raphael Graves, „The Anaphora of the Eight Book of the Apostolic Constitutions," *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers*, ed. P. F. Bradshaw, Collegeville, Minnesota, 1997, 173–195.

[23] Није на одмет подсетити да је познато мишљење по коме је Јаковљева служба најстарија, а да су наредне (Василијева и Јованова) настајале скраћивањем, услед опадања побожности и подвижничког духа код народа, приписано Проклу Патријарху цариградском (434–446) нетачно. Овај псевдо епиграф написао је Константин Палеокапа у 16 веку (А. Јевтић, *Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија* 2, 9) како је показао Ф. Ц. Лирој.(F. J. Leroy, „Proclus, 'De Traditione Divinae Missae': un faux de C. Paleocappa," OCP 28, (1962), 288–99.)

[24] БЛСЈ, 61.

тим дело Апостола Јакова.[25] У кратком поговору свог издања Маркове литургије — *О литургији светог апостола Марка*, користи исти *богословски анахронизам*, пишући да је ову литургију „саставио свети апостол Марко“ за потребе Александријске Цркве.[26]

Занимљиво је видети како Епископ Атанасије Јевтић, пишући о ауторству ових служби, заузима својевсртан „средњи“ став — са једне стране не прихвата директно ауторство у буквалном смислу те речи а са друге подвлачи одређену стварну везу између атрибутованог аутора и конкретне службе. Тако је, поводом Марковог ауторства, рекао да служба „... није написана од њега (Марка, прим ВВ) али је усмено, светопредањски, не без разлога, *остала под његовим именом* и била најважнија литургија на грчком језику у Александрији и Египту где је свети Марко основао прву Цркву.“[27] Јаковљеву литургију, пак, назива древном литургијом Јерусалимске Цркве, познатом под именом Светог Апостола Јакова, назвавши предање — канонско и светоотачко — да она потиче директно од Светитеља *у одређеној мери основаним*. [28]

Савремена литургиологија за Литургију која се приписује Јакову брату Божијем и Епископу Јерусалимском вели да је настала у Јерусалимској Цркви крајем 4. или почетком 5. века. [29] Нови резултати хронолошких истраживања њеног порекла датирају је прецизније — негде између 370. и 400. године.[30]

Компаративна литургиолошка истраживања показала су њену, где текстуалну где структуралну, сличност са Марковом Литургијом као и Литургијом Апостолских установа,[31] али највећи степен подударности ипак има са старијим слојевима Литургије Светог Василија Великог. Још је један од пионира савремене литургичке мисли Дом Грегори Дикс поставио тезу по којој постоји један заједнички извор Василијеве и Јаковљеве службе чије су они потоње разраде.[32]

Овом питању посебну монографску студију посветио је Џон Фенвик.[33] Он сличност Јаковљеве и Василијеве Службе тумачи претпоставком да су оне у ствари независне разраде и прераде заједничког предлошка, оригинала, који је најверније сачуван у египатској верзији (најстаријем слоју тзв. василијевског предања) Литургије Светог Василија.[34] Сама, пак, Јаковљева литургија, с краја четвртога столећа, по њему је богословски мудро изведена синтеза палестинских извора (Литургије Мистагошких катихеза и богословља Јевсевија Кесаријског) са раном, египатском, формом анафоре Светог Василија.[35] Џон Витвлиет који је резимирао досадашња научна достигнућа у истраживању развоја Јаковљеве литургије сматра да није са-

[25] ЛПДСЈ, 72.
[26] БЛСМ, 56.
[27] А. Јевтић, *Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија* 3, 9. Генезу ове Литургије и читав низ литургичких и богословских питања које она покреће, са најновијим научним достигнућима, можмо наћи у: G. J. Cuming, „The Anaphora of St. Mark: A Study of Development,“ *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers*, ed. P. F. Bradshaw, Collegeville, Minnesota, 1997, 57–73.
[28] А. Јевтић, Христос Нова Пасха: Божанствена Литургија 2, 7.
[29] John D. Witvliet, „The Anaphora of St. James,“ Essays *on Early Eastern Eucharistic Prayers*, ed. P. F. Bradshaw, Collegeville, Minnesota, 1997, 153–4.
[30] Ibid., 167.
[31] Ibid., 163 -4.
[32] Ibid., 164.
[33] John R. K. Fenwick, The Anaphoras of St. Basil and St. James: An Investigation into their Common Origin, OCA 240, Roma, 1992.
[34] Ibid., xxiv.
[35] John D. Witvliet, op. cit., 153.

мо та најранија форма Василијеве службе послужила редактору Јаковљеве литургије него је он знао и за касније верзије Василијеве службе којима се такође користио у наредним фазама рада.[36]

Питање ауторства Пређеосвећених литургија је још компликованије. Аутор Византијске службе овога типа свакао није Григорије Двојеслов што је Стефан Алексопулос показао на озбиљан и задовољавајући начин.[37] Слична ствар је и са палестинском варијантом ове службе. Иако се на више места помиње Свети Јаков као могући аутор праформе Литургије Пређеосвећених дарова то није тачно и њен аутор, попут свог византијског колеге, такође остаје непознат. Међутим, веза између Светога Града и ове врсте службе ипак постоји. Три литургијска извора, од којих је најпознатији Катедрални типик цркве Васкрсења у Јерусалиму, Часнога Крста 43, указују на постојање посебне службе овога типа у јерусалимској традицији.[38]

Питањем општег порекла односно настанка евхаристијских анафора, ширим од проблема појединачног ауторства, бавили су се бројни литургичари током претходниог столећа. Првобитна хипотеза била је теорија *разгранавања обреда,* немачког теолога Фердинанда Пробста. Он је мислио да је постојао један примордијални апостолски литургијски поредак који се после током векова раздвајао и ширио у различите обреде.[39] У овој терији свакако има *нешто* истине, јер би било немогуће негирати постојање једне основне апостолске киригме из које проситиче целокупна хришћанска теорија и пракса — па и литургијска пракса,[40] али та киригма се не може идентификовати са дефинисаним литургијским обредом.

За смену ове теорије, како је писао Бредшоу, од пресудног значаја била је хипотеза Дом Грегори Дикса по којој није постојао један заједнички евхаристијски апостолски архетип древне Цркве из кога су онда издвајане засебне целине.[41] Са друге стране, древне анафоре имале су одређени заједнички именитељ, нешто што их је обједињавало — структуру службе. Ову структуру било је могуће извести и на примеру текстуално сасвим различитих предложака. [42]

Тафт је показао да је и пре Дикса други немачки научник, оријенталиста и литургичар, Антон Баумштарк раскрстио са овом теоријом у свом познатом делу — *Компаративна литургија.*[43] Баумштарк је показао да прва три века хришћанске ере знају за постојање мноштва локалних литургијских пракси које су током времена уједначаване, процесом директно супротним ономе што је предлагао Пробст. [44]

Древне хришћанске евхаристијске, али и неевхаристијске молитве, настајале су комбиновањем и уклапањем већ постојећих мањих целина. Неке од њих јесу, док друге пак нису, биле јеврејског порекла.[45] Овај ће се процес наставити и у че-

[36] Ibid., 168.

[37] Stefanos Alexopoulos, *The Presanctified Liturgy in The Byzantine Rite: A Comparative Analysis of its Origins, Evolution, and Structural Components* — A Dissertation. Submitted to the Graduate School of the University of Notre Dame in Partial Fulfillment of the Requirements for the Degree of Doctor of Philosophy, Notre Dame, Indiana, 2004, 60–69.

[38] Stefanos Alexopoulos, op. cit., 127–131.

[39] R. Taft, *The Byzantine Rite: A Short History*, Collegeville Minnesota, 1992, 24.

[40] Ibid., 24.

[41] Dom Gregory Dix, *The Shape of the Liturgy*, 1945, London, 216–37.

[42] Paul F. Bradshaw, „Introduction: The Evolution of Early Anaphoras," *Essays on Early Eastern Eucharistic Prayers*, ed. P. F. Bradshaw, Collegeville, Minnesota, 1997, 9.

[43] *Liturgie comparée,* Chevetogne, 1934.

[44] R. Taft, op. cit, 25.

[45] Paul F. Bradshaw, op. cit, 14.

твртом веку, настављајући древну праксу.[46] Реченице и текстови које су додаване да би спојиле и стопиле ове засебне целине у један монолитнији облик познијег су датума.[47]

Постоје хипотезе тзв. дводелних (сећање = хваљење = благодарење и молитвено искање) и троделних (два благодарења и молитвено искање) примарних структура анафора.[48] Постојале су још елементарније, и није увек дводелна претходила троделној.[49]

Својим највећим делом евхаристијске анафоре циркулисале су усмено до половине четвртога века када почињу да се записују. Разлога за то има више. Један од њих произилази из узајаманог утицаја литургије и њеног окружења - литургијског простора. Уместо интимнијег, скоро па, домаћег окружења кућа-цркава или мањих наменских богомоља прва три века, примарни литургијски простор четвртога столећа постале су импозантне базилике. Њима приличи формалнија и дефинисанија врста богослужења у коме има све мање места за харизматску импровизацију и литургијску слободу схваћену у јустиновском смислу речи.[50] То не утиче само на записивање него и на преконституисање самих евхаристијских образаца. Сада на сцену ступа својеврсна селективна и плански контролисана еволуција анафора. [51] Следећи разлог свакако је жеља да се очува доктринарно правоверје, које је импровизована усмена анафора лако могла довести у питање. Неће проћи много времена а овај ће мотив допринети и усклађивању и уједначавању литургија разних фамилија. Њихова сличност постаје спољашњи знак доктринарне истоветности.[52] Четрвти век омогућује да анафорни структурали елементи лакше и у већој мери прелазе из једне средине и традиције у другу. То олакашава и писана форма анафора али и честа путовања епископа на саборе, ходочашћа и сличне догађаје.[53]

4. Златоустова, Василијева и Литургија пређеосвећених дарова

Поредак ових служби Владика је дао у *Чиновнику архијерејскої свештенослужења* који је објављен 2006. године [54] и *Чиновнику архијерејскої свештенослужења за презвитерску и ђаконску употребу* објављеном 2009. године [55]Обимне рубрике и посебне напомене (као оне изведене о стављању и скидању омофора и митре током службе) који овде доносе за циљ имају да поуче свештенство и народ учествовању у архијерејској литургији.[56]

[46] Ibid., 3.
[47] Ibid.
[48] Ibid., 9.
[49] Ibid., 10.
[50] Јустин Мученик, *Прва апологија*, 67, 3.
[51] Paul F. Bradshaw, op. cit., 15.
[52] Ibid., 16.
[53] Ibid.
[54] Садржај: Молитве на вечерњу, Молитве на јутрењу, Божанствена литургија Светог Јована Златоуста, Божанствена литургија Светога Василија Великог, Божанствена литургија Пређеосвећених дарова, Отпусти на Господње празнике, Отпусти свакодневни, Молитве благодарности после светог Причешћа, Чинови рукоположења и рукопроизвођења, Освећење Антиминса, Чин благосиљања кољива, Разрешне молитве над упокојеним, Месецослов и Васкршње слово светог Јована Златоустог.
[55] Садржај: Божанствена литургија Светог Јована Златоуста, Божанствена литургија Светога Василија Великог, Божанствена литургија Пређеосвећених дарова, Отпусти на Господње празнике, Отпусти свакодневни и Молитве благодарности после светог Причешћа.
[56] *Чиновник архијерејскої свештенослужења*, приредио епископ жички Хрисостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2006, 94 — у даљем тексу ЧАС; *Чиновник архијерејскої свештенослужења за пре-*

Епископ Хризостом је у овим књигама у складу са својим разумевањем литургијског служења и теологије коју оно изражава унео редакторске измене у одређене рубрике. Побројаћемо само неке:

5. Питања литургијско дела у Литургији Речи

Ђакон кади након читања Апостола, односно пред читање Јеванђеља, а не током читања како то неправилно бива.[57] Ако се осврнемо на српске штампане служабнике прошлога столећа видећемо да је ситуација у њима прилично разнородна. Старији превод оца Јустина Поповића[58] као и превод Емилијана Чарнића[59] имају рубрику у којој је кађење предвиђено *док се апостол чита* ... Превод Иринеја Ћирића кађење смешта у период *Док се поје Алилуја* ...[60] У Јустиновом преводу из 1978. године, у оквиру литургијских радњи *кађења на Светој Литургији,* дошло је до одређених промена у односу на претходна решења и стандардну богослужбену праксу. Најзначајнија је у рубрици између читања апостола и јеванђелског одломка која сада предвиђа могућност кађења током читања апостола али и *после* њега, *пред* читање св Јеванђеља: *И пева се Алилуја са стиховима. Док се то пева, или пре тога, док се још чита Апостол, ђакон узима кадионицу са тамјаном, приступа свештенику и, примишви благослов, кади свету Трпезу унаоколо, сав олтар и свештеника.*[61] Синодални превод има идентичну рубрику као и о. Јустин у свом познијем преводу. [62]

У Хризостомовим издањима литург беседи након прочитаног Јеванђеља, чувајући смисао литургијског поретка и предањску праксу. [63]

6. Питања литургијског стила

Када је литургијска стил у питању видимо да Епископ Хризостом не помиње придев *тихо* пред читањем молитава осим у два случаја — за *Молитву входа* и *Молитву Нико од свезаних* ...[64] То је директни одјек литургичке полемике нашег времена. Завршни возглас Анафоре — *И дај нам да једним устима и једним срцем* ... изговара или сам Архијереј или сви заједно. [65]

Тропар *Трећег часа* остављен је али је стављен у заграде и штампан веома малим словима.[66] О проблематици везаној за овај феномен писали смо више пута и на разним местима.[67]

звитерску и ђаконску употребу, приредио епископ жички Хрисостом (Столић); Краљево, ЕУО Епархије жичке, 2009, 71 — у даљем тексту ЧАСпђ.

[57] ЧАС, 50; ЧАСпђ, 27.

[58] *Служебник на српском језику*, превео др Јустин Поповић, проф. Универзитета, средио јеромонах Артемије суплент, Манастир Крка 1967, 81.

[59] *Чин свештене и божанствене Литургије светог Јована Златоуста*, превео с грчког проф. др Емилијан Чарнић, Диселдорф 1976, 42–43.

[60] *Недеља Свете Педесетнице — празничне службе,* с грчког превео еп. Иринеј [Ћирић], Ујвидек [= Нови Сад] 1942, 302.

[61] *Божанствене Литургије*, превео Архимандрит др Јустин Поповић, духовник манастира Ћелије бивши професор Универзитета, Београд 1978, 36.

[62] *Служебник*, превод Комисије САС СПЦ, Београд 2007, 101.

[63] *ЧАС*, 52; *ЧАСпђ*, 29.

[64] *ЧАС*, 44; 58.

[65] *ЧАС*, 77; *ЧАСпђ*, 54.

[66] *ЧАС*, 72; *ЧАСпђ*, 49.

[67] Најважнија студија је: *Тропар Трећег часа у литургијама рукописног служабника из XVI века (№ 80) из библиотеке манастира Пећке патријаршије*, Манастир Каленић: у сусрет шестој стогодишњици — Научни скуп, ур. Ј. Калић, САНУ одељење историјских наука, Београд-Крагујевац 2009, 187–204

У овим издањима у Литургији Светог Василија Великог нема реченице „Претворивши их Духом Твојим Светим“ приликом освећења Светих Дарова.[68] Она је, као што знамо, типичан пример преношења елемената Златоустове у Василијеву службу.[69] До ове интерполације дошло је из жеље православних да усагласе, приближе, односно изједначе речи епиклезе обеју Литургија, јер су их на то призивале критичке опаске римокатолика да немају јединствену *форму вршења* Свете литургије.[70] Основни проблем са овим уметком није у томе што је он нов, додат, или што нарушава језичку структуру текста Анафоре, него што плаћа данак схоластичком светотајинском богословљу.[71]

Једна од најзначајнијих интервенција у овим издањима тиче се начина причешћивања у Литургији Пређеосвећених дарова. Тамо стоји: „Затим Архијереј причешћује себе и свештенослужитеље *по обичају*“ [72]

Служебници које је издавао Свети архијерејски синод СПЦ нису исправили ово место. У њима се у потпуности наводи позната рубрика која вино у путиру не сматра Крвљу Христовом, него неком врстом *свешшиње друīоīа реда*, иако то експлицитно не казује на начин како су то ранији текстови умели да чине. У њима стоји:

> Ако свештеник служи сам, без ђакона, он сада не пије из светог путира. Ако пак служи са ђаконом, свештеник сада узме свети путир и пије из њега, ништа не говорећи. Ђакон пије из светог путира после заамвоне молитве, употребљавајући свете Дарове.[73]

Нови београдски *Служабник* из 1998. године рубрику Пређеосвећене Литургије поновио је у потпуности.[74]

Овде видимо да се Епископ Хризостом определио за предањски начин причешћивања на овој служби, посведочен мноштвом рукописа и целокупном српском србуљском штампаном продукцијом. О томе како и зашто је дошло до ових измена и новог, латинизираног разумевања овог феномена, писали смо раније на више места.[75]

Што се превода ових текстова тиче треба знати да је литургијски текст преузет из синодалног превода служебника док су остале молитве, чинови и радње додатно превођени. Када смо већ код тога, подсетимо на коментар који је Чиновнику односно синодалном преводу упутио Епископ канадски Георгије у свом тексту *Традиционално и савремено боīослужење*[76] писаном као апологија тзв. српског традиционалног приступа богослужењу Цркве. Тамо је, говорећи о возгласу приношења: *Теби ūриносимо зboī свеīа и за све*, рекао да је овај исказ погрешно преведен на више места па као такав, погрешан, прештампан и у Архијерејском чиновнику који је објавио Епископ Хризостом. То ће оповргнути Епископ Атанасије Јевтић у свом одговору Владики Георгију,[77] одбранивши, овога пута, Хризостомов избор.

---

[68] *ЧАС*, 144; *ЧАСūђ*, 120.

[69] P. Meyendorff, Russia, Ritual and Reform: The Liturgical Reforms of Nikon In the 17th Century, Crestwood New York, 1991, 191.

[70] Н. Д. Успенски, Колизија двеју теологија при ревизији руских богослужбених књига у XVII веку, Краљево, 2004, 150.

[71] Ibid., *Анафора*, 152.

[72] *ЧАС*, 202; *ЧАСūђ*, 179.

[73] *Служабник,* превод Комисије САС СПЦ, Београд, 1986, 211–212.

[74] *Служабник*, превод Комисије САС СПЦ, Београд, 1998, Београд, 217.

[75] Видети, на пример: Српска барокна теологија: Библијско и светотајинско богословље у Карловачкој митрополији XVIII века, друго, исправљено издање, Врњци-Требиње, 2010, 297– 300.

[76] http://pravoslavlje.spc.rs/broj/968/tekst/tradicionalno-i-savremeno-bogosluzenje-prvi-deo/print/lat

[77] Еп. Атанасије Јевтић, 559. стр, Нова Пасха 3.

Други проблем, овога пута стварни, открили смо поредећи текстове разрешних молитава које архијереј чита над упокојеним из овог издања са њиховим еквивалентима у рукописном предању. Узевши, за пример, грчки *Номоканон* из 17. века из *Париске националне библиотеке* № 67 и словенски *Требник* из 17. века из *Петровградске императорске јавне библиотеке* № 510.[78] пронашли смо значајну разлику редакторске природе која има конфесионално полемичку мотивацију. По истом принципу понавља се у обе молитве. У чему се она састоји? У *Разрешној молитви коју архијереј чита над упокојеним* стоји у рукописима: „Господе Боже наш, Ти који си у својој *неописивој* мудрости ... Ти сам Господе Боже наш Који си врховноме [Апостолу] Петру ову власт дао да дарује опроштај грехова ...“[79] док је у овом издању следећа варијанта: „Господе Боже наш, Ти који си у својој *бесмртној* мудрости .... Господе Боже наш, Ти који си дао власт својим божанским и светим Апостолима којом они могу разрешавати грехе ...“[80] У *Другој разрешној молитви над упојеним* стоји у Чиновнику: „Владико Свемилостиви Господе Исусе Христе Боже наш, Ти који си са својим божанским и светим Апостолима основао своју Цркву и даровао им кључеве Царства Небескога ...“[81] док је у оба рукописа следећи текст: „Владико многомилостиви Исусе Христе Боже наш, који си на свом врховном ученику и Апостолу Петру саздао Цркву своју и кључеве му дао од Царства Небескога....“[82]

Видимо да је редактор-преводилац променио изворне текстове у којима се помиње Апостол Петар инаводећи сада уместо њега цео апостолски колегијум. Епископ Хризостом је молитве превео из „рукописног додатка једном руском Чиновнику мислим из 19. века“ како нам је то сам саопштио.[83]

7. Закључна разматрања

Време у коме су се појављивале ове књиге је, без сваке сумње, време буђења интересовања за литургијски живот Цркве и опште обнове богословља код нас. Литургијски текстови и друго богослужбено штиво које је објављивао Епископ Хризостом пратили су, подржавали и једним делом, омогућавали литургијски препород који смо доживели и у коме се и даље, хвала Богу, налазимо.

Богатство литургијског живота Православне Цркве које нам је он приближио створило је здраву климу у којој су се слободно могли формирати и неговати литургијски укус и стил, стварати богослужбени афинитети и развијати једна богословска ширина и дубина која карактерише аутентично живљење и разумевање молитвеног предања Цркве.

Овом је такође допринео други ток његовог издавачког подухвата — објављивање студија и расправа из различитих аспеката литургијске теологије домаћих и страних аутора. Ова дела се хармонично наслањају на раније помињане богослужбене текстове, тумачећи њихов настанак, развој, садржај, смисао и значење.

И ово Хризостомово дело, као и свако друго дело људских руку, нису заобишли критички осврти. Све озбиљније, а нама познате, поменули смо и коментарисали у овом раду. Са жаљењем констатујемо да ови осврти – као и други аспек-

[78] А. Алмазов, *Тайная исповѣдь въ православной восточной церкви* III, Одесса, 1894, III, 79–82.
[79] А. Алмазов, op. cit., 81.
[80] *ЧАС*, 294.
[81] *ЧАС*, , 295.
[82] А. Алмазов, loc. cit., 81.
[83] Интервју.

ти издавачког подухвата Преосвећеног Владике — нису изазвали озбиљну и јавну богословску расправу, што је уосталом тужна судбина скоро сваког богословског труда у нашој средини. Расправе, међутим, нису изостале. Оне су, на жалост, вођене по различитим интернет сајтовима и њиховим форумима, од стране ређе потписаних а чешће непотписаних учесника, у највећем броју случајева без елементарног знања и разумевања феномена о којима се говори. Овом претпоследњом позорницом богословских сучељавања нашега доба у претходних пар година почеле су да се шуњају групе полуквалификованих или неквалификованих „теолога" чији заједнички, мото, гле чуда, покадкад и експлицитно исказан — *Avanti ignoranti*! је управо оно што најдубље и најтачније описује и изражава и њихово мишљење и њихово писање. Њихови малициозни, демагошки, испразни и симплификовани натписи и осврти, препуни грешака свих врста, од оних логичких, преко историјских па све до богословских, не заврђују никакву озбиљнију анализу или коментар. Међутим, истине и правде ради, заслужују да на овај начин буду споменути.

Преводилачки, приређивачки и редакторски рад Епископа Хризостома Столића, започет током његовог боравка на Светој Гори, у каснијим годинама ће се, након примања епископског чина, још више увећати, поставши технички лакши и организационо једноставнији.

Светогорско искуство, мислимо, у томе има пресудну улогу. Са њим се десио исти процес као и са Епископом пакрачким Кирилом Живковићем ( ) који је такође био хиландарски монах. Обојици је живо молитвено искуство не само манастира Хиландара него и целе Свете Горе, у свем богатству њене богослужбене традиционалности али и литургијских слобода деце Божије, помогло да превазиђу уске теолошке оквире свога доба и да постану благовесници аутентичног богословља, израженог како у теолошком слову тако и у литургијском чину.

И да завршимо. Један од централних покретачких мотива свег труда на издавачком пољу Владике Хризостома, без сваке сумње је тај да он објављује богослужбене књиге, не да би оне користиле у какву другу сврху (мада је њихова сврховитост вишедимензионална) него да би се из њих, на првом месту, и он сам и сви који их буду узели у руке молили. То проистиче из чињенице да је бављење овом врстом издаваштва Епископа Жичког природни наставак његове литургијске визије Цркве и архипастирског евхаристијског етоса тих основних каракетристика које га одликују као архијереја и богослова.

The Liturgical Publishing Activity of Bishop Hrizostom Stolić

***Abstract*:** In this text we have given the representation of the complete liturgical publishing activity of bishop Hrizostom Stolić. At the same time, we have pointed to the basic theological and editorial principles which guided him in his work. We have, also, shown his importance for the forming and the development of the liturgical revival which, in the Serbian Orthodox Church, started in the last quarter of 20th century.

***Key words*:** liturgy, liturgical revival, menaion, clerk, Gospel, apostle, St. James, St. Mark, Apostolic Constitutions, Hrizostom Stolić.